

s. 27-28, 56-62; *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayış, Katılım* (der. Büşra Ersanlı v.dğr.), İstanbul 2012; Cengiz Güneş, *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi* (trc. Eflâ – Barış Yıldırım), Ankara 2013, s. 118-123, 289-325; İbrahim S. Işık, *A'dan Z'ye Kürtler: Kişiler, Kavramlar, Kurumlar*, İstanbul 2013, s. 254-255; Serdar Yıldırım, "Türkiye Dışındaki Kürtler", *Kürtler* (ed. Adnan Demircan – Mehmet Akbaş), İstanbul 2015, I, 509-552; Nuh Ateş, "Kurdên Deşta Anatoliyê", *Birnebûn*, sy. 46, Spagna 2010, s. 15-23; S. Maisel, "Syria's Yazidis in the Kurd Dag and the Jazira: Building Identities in a Heterodox Community", *MW*, CIII/1 (2013), s. 27; "Kurdi", *Bolşaya Entsiklopediya*, Sankt Petersburg 1903, XI, 678-679; A. Yunusov, "Etniçeskiy Sostav Azerbaydjana (po perepisi 1999 Goda)", *Demoskop Weekly*, no. 183-184, 20 Dekabr 2004 – 9 Yanvar 2005, <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0183/analit05.php> (erişim: 19.11.2018); Hasmik Hovhannisyann, "Kurds in Armenia", *Hetq Online*, 08.10.2007, <https://hetq.am/en/article/25207> (erişim: 19.11.2018); The Humanitarian Data Exchange: Syrian Arab Republic – Population Statistics, <https://data.humdata.org/dataset/syrian-arab-republic-other-0-0-0-0-0-0-0-0> (erişim: 19.11.2018); The Iran Social Sciences Data Portal, Census 2016, Population and Households by Provinces and Cities, <http://irandataportal.syr.edu/wp-content/uploads/Population-and-Households.xlsx> (erişim: 19.11.2018); Dave van Zoonen – Khogir Wirya, "The Shabaks: Perceptions of Reconciliation and Conflict", *Middle East Research Institute*, Erbil-Irak, August 2017, s. 5, 8, <http://www.meri-k.org/wp-content/uploads/2017/08/Shabak-Report.pdf> (erişim: 19.11.2018).

SERDAR YILDIRIM

II. DİN

1. İslâmiyet Öncesi. Yaşadıkları coğrafya tarih boyunca birçok dine ev sahipliği yapmış olan Kürtler önceleri Anadolu ve Mezopotamya'daki yerel inanışlar ile Antik Ârî inançlarından etkilendiler, ancak İslâm'dan önceki dönemde büyük ölçüde Mecûsîliği (Zerdüştilik) benimsediler. Ârî inançları arasında tabiat olaylarını kişileştirme, onlara ilâhî güçler nisbet etme gibi yaklaşımlar mevcuttu; ateş, su, toprak, yıldırım, gökyüzü, güneş, ay ve yıldızların belirli güçler/tarımlar tarafından yönlendirildiğine inanılmaktaydı (Dhalla, s. 4-5). Kürt kökeninin dayandığı Ârîler bu tanrıları sistematik bir şekilde iyi ve kötü olarak sınıflandırmışlardı. Ancak monoteist bir din kurucusu olan Zerdüş't yaşadığı dönemde İran'da yaygın biçimde inanılan tanrıları reddederek Ahura Mazda'yı tek tanrı olarak kabul etti (Eliade, I, 377). Kral Viştasp'a'nın Zerdüş't'ün öğretilerini benimsemesinin ardından Ahamenîler döneminde Zerdüş't'ün gücünü resmî din olarak kabul edilince hem Med halkı hem de onlara komşu kabileler yavaş yavaş bu

dini benimsediler. Süreç içinde Kürtler'in de bu monoteist inancı kabul ettiği görülmektedir (M. Emîn Zekî Beg, s. 270; Şıwan Osman Mîstefa, s. 94-95).

Sâsânîler'in yıkılması ve Mecûsîler'in yaşadığı bölgelerin İslâm egemenliğine girmesiyle birlikte başlayan yeni dönemde Mecûsîlik gerileme sürecine girdi. Aslında Mecûsîlik halk arasındaki sempatisini en güçlü olduğu Sâsânîler döneminde kaybetmişti. Sâsânî yönetiminde çok etkili olan Mecûsî din adamlarının ölçsüz davranışları halkın tepkisini çekti (Kara, s. 147), bu durum birçok yeni inancın ortaya çıkmasına sebep oldu, özellikle İslâm'ın kısa bir sürede yayılmasını sağladı (Bausani, I, 80; Taraporewala, s. 37-38). Bu dönemlerde ortaya çıkan Maniheizm ve Mezdekiyye gibi dinî akımlardan Kürtler etkilenmedi, hatta Yahudilik ve Hıristiyanlık da onlar arasında toplu halde kabul görmedi. Kürtler İslâmiyet'i kabul sürecine kadar Mecûsî olarak kalmaya devam ettiler.

Günümüzde Kürtler'in yaşadığı bölgelerde kalan ve günlük hayatta Kürtçe konuşan bazı yahudiler mevcuttur. Ancak bunlar geçmişte başka yerlerden buraya göç eden yahudilerin torunları olmalıdır. Nitekim Kürtler'in yaşadığı toprakları gezen seyyahların naklettiğine göre, bölgedeki yahudiler kökenlerini Asur kralı tarafından İsrail ve Judea'dan (Yahuda) sürgün edilen yahudilere (İşaya, 27/13; II. Krallar, 17/6) dayandırıyorlardı (Sabar, s. 17, 367-368). Evlerinde ve sinagoglarda Ârâmîce'nin eski bir biçimi olan Süryânîce (Asurca) konuşan bu yahudiler çarşı-pazar da ve daha büyük topluluklarda Kürtçe konuşuyordu (Izady, s. 287). Bölge yahudilerinin birçoğu İsrail Devleti kurulduktan sonra İsrail'e göç ettiği ve 5000 kadar Kürtleşmiş yahudinin Kürtler'in yaşadıkları bölgelerde kaldığı belirtilir (a.g.e., s. 289). Yahudilik gibi Hıristiyanlık da Kürtler arasında yayılmadı. Geçmişte bazı kabilelerin hıristiyan olduğu ifade edilmekteyse de bunların zaman içinde diğer hıristiyan toplulukların arasına katılarak tamamen kaybolduğu anlaşılmaktadır (M. Emîn Zekî Beg, s. 270-271). Aynı durum, İslâm dini ortaya çıktıktan sonra Kürtler'le komşu olan Süryânî, Ermeni ve Hıristiyan topluluklar için de geçerlidir. Bu topluluklar içinde İslâm'ı tercih edenler en yakın komşuları müslüman Kürtler olduğu için onların arasına karışıp zamanla Kürtleşmiş olmalıydılar. Hıristiyan kalanlar ise hem kendi dillerini hem de Kürtler'in

çoğunlukta olduğu yerlerde Kürtçe'yi kullanmışlardır (krş. Kreyenbroek – Allison, s. 140-141).

BİBLİYOGRAFYA :

A. Zenañde Rogozin, *Media, Babylon, Persia from the Fall of Nineveh to the Persian War*, London 1889, s. 39-40; M. N. Dhalla, *Zoroastrian Theology from the Earliest Times to the Present Day*, New York 1914, s. 4-5; A. Bausani, "İslâm Öncesi İran Düşüncesi" (trc. Kürşat Demirci), *İslâm Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif), İstanbul 1990, I, 80; I. J. S. Taraporewala, *Zerdüş't Dini: Zerdüş't'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm* (trc. Nice Damar), İstanbul 2002, s. 37-38; Philip Kreyenbroek – Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü* (trc. Ümit Aydoğmuş), İstanbul 2003, s. 140-141; Yona Sabar, *Bir Antoloji: Kürdistan'ın Yahudilerin Halk Edebiyatı* (trc. Selahattin Çelik), İstanbul 2005, s. 17, 367-368; E. Brauer – R. Patai, *Kürdistan'ın Yahudiler* (trc. Fahriye Adsay), İstanbul 2005, s. 31-82; M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* (trc. Ali Berktaş), İstanbul 2007, I, 377; Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Yaşayan Dünya Dinleri* (ed. Şinasi Gündüz), Ankara 2007, s. 279-284; Cahid Kara, *İslâm Coğrafyasında Mecûsîler* (doktora tezi, 2007), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 147; M. Emîn Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* (trc. Vahdettin İnce v.dğr.), İstanbul 2010, s. 94-95, 270-271; M. van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet* (trc. Banu Yalkut), İstanbul 2011, s. 43-87; M. R. Izady, *Bir El Kitabı: Kürtler* (trc. Cemal Atilla), İstanbul 2011, s. 287, 289; Şıwan Osman Mîstefa, *Kürdistan ü Prosesa İslamkirina Kurdan* (trc. Ziya Avcı [Soranca'dan Kurmanca'ya]), İstanbul 2011, s. 94-95.

HAYREDDİN KIZIL

2. İslâmî Dönem. Bilinen ilk müslüman Kürt, Ebû Meymûn Câbân el-Kürdî adlı sahâbî olup (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 301; V, 310, 351) oğlu Meymûn el-Kürdî de İslâm kaynaklarında hadis râvisi olarak adı geçen bir şahsiyettir. Kürtler'in toplu halde İslâmiyet'i benimsemesi yaşadıkları bölgelerin fethedildiği Hz. Ömer dönemine rastlamaktadır. Kürtler'in yaşadığı coğrafya ilk Hâricî ve Şîî oluşumlarla bu iki fırkanın öncülük ettiği isyanlara sahne olmuş ve Emevîler'in ilk yıllarında Kürtler arasında Hâricîliği benimseyerek isyanlara katılanlar bulunmuşsa da Hâricî ve Şîî fikirlerin inanç bakımından Kürtler üzerinde ne kadar etkili olduğu konusunda yeterli bilgi yoktur.

Mervânîler hânedanı dönemine (983-1085) gelindiğinde Kürtler'in mezhebî kimliği konusunda daha kesin tanımlamalar yapmak mümkün hale gelmemiştir. Sünnî bir müslüman olan Ebû Şücâ' Abdullah Hüseyin Bâd (Bâz) b. Düstek, Şîî Büveyhîler'e karşı isyan ederek Meyyâfârikin (Silvan) merkez olmak üzere Diyarbekir ve çevresinde Mervânîler Devleti'ni kurdu.

Mervânîler başlangıçta Hanbelî mezhebine mensuptular, ancak Nasrûddele Ahmed devrinde (1011-1061) onlar arasında Şâfiî mezhebi yaygınlaştı (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 438). Dönemin en meşhur ilim merkezlerinden olan Meyyâfârikîn'de kadılık yapan Ebû Abdullah Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî (ö. 455/1063) ve ardından talebeleri Şâfiîliğin bölgede yayılmasını sağladılar. Bu mezhebin bölgede kökleşmesinde Bağdat'ta bulunan Nizâmiye Medresesi'nin ilk müderrisi olan Şâfiî fakih Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) yetiştirdiği öğrencilerin önemli etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde Nizâmiye medreselerinden biri de Mervânîler'in hâkimiyetindeki Cizre'de kurulmuştu (Ebû Şâme, I, 98). Mervânîler döneminde bölgede az sayıda da olsa Mâlikîler'in varlığı bilinmekte, son dönemlerinde bazı Hanefî fukahasına da rastlanmaktadır. Aynı dönemde İran'ın batısındaki Şehrizor, Dinever, Hemedan, Nihâvend ve Ahvaz yörelerini kapsayan bölgede yaşayan Kürtler'in kurduğu Hasanveyhîler Emirliği'nin (959-1015) başşehri Dinever'de Şâfiî âlimi İbn Kec ed-Dineverî (ö. 405/1015) kadılık yaptı (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 338; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, XI, 335, 409). Günümüz İran sınırları içinde kalan bu coğrafya hâlâ Şâfiî kimliğini korumaktadır. Sünnî dünyasını tehdit eden Şii-İsmâilî yayılcılığı ile mücadele çerçevesinde Selçuklular tarafından kurulan Nizâmiye medreselerinin bu fonksiyonunu Eyyûbîler de sürdürdü. Şii-Fâtîmî Devleti'ne son verdikten sonra hâkim oldukları bölgelerde Sünnî, özellikle de Eş'arî-Şâfiî düşüncesini yerleştirmeye çalışan Eyyûbîler bu amaçla birçok medrese açtı. Yine bu dönemde Erbil, Düneysir (Kızıltepe), Mardin ve Harran gibi yeni ilim merkezlerinin ortaya çıkışı (Şâkir Mustafa, II, 801) da Kürtler'in yaşadığı bölgelerde ilmi faaliyetlerin artmasına ve Sünnî düşüncenin pekişmesine vesile oldu.

Osmanlılar devrinde Kürtler'in yoğun olarak yaşadığı coğrafyada önemli mezhep hareketlerinin cereyan ettiği görülmektedir. Başlangıçta Sünnî olan Şeyh Safiyüddin tarafından kurulan Erdebil Tekkesi Şeyh Cüneyd döneminde Şiileşme temayülü gösterdi. Şah İsmâil zamanında Safevîler Devleti kuruldu (1501). Güttüğü yayılcı mezhep politikasının bir sonucu olarak bütün Kürt diyarını işgal eden Şah İsmâil, aralarında kız kardeşinin kocası Melik Halîl Eyyûbî'nin de

bulduğu Kürt beylerinin hemen hemen tamamını hapsedti, Sünnî ulemâ ve halktan birçoğunu öldürdü (M. Emîn Zekî, s. 174). İdrîs-i Bitlisî'nin çabasıyla Kürt beylerinin de destek verdiği Osmanlı ordusunun Şah İsmâil'i yenilgiye uğrattığı Çaldıran Savaşı Kürtler için de bir dönüm noktası teşkil etti. Osmanlılar'la aralarındaki mezhep birliği sayesinde yayılcı Şiilik'ten korunan Kürtler arasında Sünnîlik günümüze kadar en yaygın inanç sistemi olarak kaldı. Şeref Han (ö. 1012/1603-1604) o dönemde Kürtler'in büyük çoğunluğunun Sünnî ve Şâfiî olduğunu kaydeder (*Şerefnâme*, I, 59). Osmanlı Devleti'nin merkez bölgelerinde yaygın olan Hanefîlik de sonraki dönemlerde özellikle Türkler'e komşu olan Kürtler arasında yayılmaya başladı. Bugün Türkiye'de Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın batı kesimlerinde Hanefîlik önemli ölçüde benimsenmiştir.

Kürtler arasında İslâm inancının ve Sünnîliğin korunmasında en büyük katkıyı şüphesiz Kürt medreselerinde yetişen, mele/molla ve seyda diye anılan âlimler ve hocalar sağlamıştır. Bu medreselerin Nizâmiye medreseleri geleneğine dayandığı söylenebilir. Kürtler'in yoğun olarak yaşadığı diğer bölgelerin yanı sıra Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunda da yer alan bu medreselerin en meşhurları arasında Nurşin, Tillo, Arvas, Ohin, Aktepe, Cizre, Hınıs ve Zokayd medreseleri sayılabilir. Bunlardan bazılarının kuruluşu da oldukça erken tarihlidir. Nitekim Van'ın Bahçesaray kazasında bulunan Arvas Medresesi'nin 740 (1399) yılında kurulduğundan söz eden bir belge bulunmaktadır (Arvas, I, 214, 232). Kürt medreselerinin verdiği icâzetnâmeler Osmanlı icâzet sisteminden farklı bir yapıda olmadığından İstanbul'da da kabul görüyordu. Bu icâzetnâmelerin İstanbul Müftülüğü bünyesinde bulunan Meşihat Arşivi ve Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde birçok örneğine rastlamak mümkündür. Bu medreselerden icâzet alan bir kimse resmî kurumlarda görev almak istediğinde bir komisyon tarafından imtihana tâbi tutulur ve başarılı olduğunda atanması yapılırdı. Cumhuriyet'in ilânından sonra Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu çerçevesinde medreseler kapatılırken resmî hüviyetleri olmayan Kürt medreseleri de karardan doğrudan etkilenmediyse de faaliyetleri illegal kapsamda görüldü, bununla birlikte zor şartlar altında da olsa bölge halkının desteğiyle faaliyetlerini günümüze kadar devam ettirdiler.

Günümüzde ise Diyarbakır Suffa, Tillo Mücâhidiye ve Nurşin medreseleri gibi çok sayıda öğrenci barındıran bu eğitim kurumlarından bazıları faaliyetlerini Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı resmî Kur'an Kursu olarak sürdürmektedir. Kürt halkının büyük ekseriyetinin saygı duyduğu ve genellikle tasavvufî çevrelerle de irtibatı olan medreselerin etkisi modernleşme süreciyle birlikte azalsa da medreselerin başında bulunan hocalar dinî, kültürel ve siyasi alanlar dışında sosyal hayatta da evlilik, boşanma, miras ve arazi taksimi ile kan davaları gibi anlaşmazlıkların giderilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

Kürt coğrafyasında yaşayan müslüman halkı bir arada tutan en önemli unsurların başında tasavvuf ve onların kurumsallaşmış hali olan tarikatlar gelmektedir. Nitekim Sünnî Kürtler arasında tasavvufî hareketlerin yaygın bir şekilde etkin olduğu görülmektedir. Mâcid el-Kürdî, Câkîr el-Kürdî, Mümşâd b. Ali ed-Dineverî ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin şeyhi Ali el-Kürdî oluşum aşamasından itibaren tarikat silsilelerinde yer alan erken dönem Kürt mutasavvıflardan bazılarıdır (Hâce Abdullah-ı Herevî, *Tabakâtü's-Şüfiyye*, s. 87-88, 209-210). İlk ve en yaygın tarikat olarak kabul edilen Kâdirîliğin pîri Abdülkâdir-i Geylânî'nin tarikat silsilesinde yer alan Şeyh Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Yûsuf el-Kureşî el-Hekkârî (ö. 486/1093), Vefâiyye tarikatının kurucusu Şeyh Ebû'l-Vefâ el-Bağdâdî el-Kürdî, Kübreviyye ve Nurbahşiyye tarikat silsilelerinin önemli pîrlerinden Ziyâeddin Ammâr b. Muhammed el-Bitlisî, İdrîs-i Bitlisî'nin babası Hüsameddîn-i Bitlisî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî ve Osmanlı medreselerinin kurucularından Tâceddin el-Kürdî de önde gelen Kürt mutasavvıflar arasında yer alırlar. İslâm tarihinde kendisinden söz ettiren birçok tarikatın Kürtler arasında da müntesipleri bulunmakla birlikte (Tevekkülî, s. 18) Nakşibendiyye ve Kâdiriyye en yaygın olanlardır. Süreç içerisinde Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) etkisiyle Nakşibendîlik Kürtler arasında hâkim tarikat haline geldi. Kürt medreselerinin neredeyse tamamının Nakşibendîlik aidiyeti bulunmasının, bu tarikatın Kürtler'in dinî kimlikleri üzerindeki etkisini arttıran bir unsur olduğu söylenebilir. Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye kolunun kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'nin ardından halifesi Osman Sirâceddîn-i Tavilî (Tevileî), Seyyid Tâhâ-yı Hekkârî, Hâlid-i Cezerî gibi Kürt-Hâlidî şeyhleri ve aileleri tarafından yaygınlaştı

rılan Hâlidîlik, Nurşin merkez olmak üzere Kürt coğrafyasının tamamına hâkim olduğu gibi hilâfet merkezi İstanbul dahil bütün Osmanlı coğrafyasında da etkili oldu (bk. HÂLİDİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh*, Beyrut 2008, III, 169, 555-561; V, 165; Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab* (nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm), Beyrut 1997, III, 115; Hâce Abdullah-ı Herevî, *Tabakâtü's-şûfiyye* (nşr. Abdülhay Habîbî), Kâbil 1341 hş./1962, s. 87-88, 209-210, ayrıca bk. İndeks; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Riyad 1419/1999, III, 354, 361, 384, 433-434; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 645; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu'l-Fârikî* (nşr. Bedevî Abdülâtîf Avâr), Kahire 1959, s. 116, 127, 146; İbn Cübeyn, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 255; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1987, III, 322-323; VII, 338, 415, 438; a.mlf., *Üsdü'l-ğâbe*, Beyrut, ts. (Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye), I, 301; V, 310, 351; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, I, 98; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 293; IV, 220; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi Zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezire* (nşr. D. Sourdel), Dimaşk 1953, I, 102-122; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 67-69; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 471-480*, s. 157-158; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv - Mahmûd M. et-Tanâhî), Kahire 1992, IV, 122; VI, 70-74; VII, 57, 195; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1998, XI, 335, 409; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Riyad 2005, I, 11-14, 69; İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-evliyâ'* (nşr. Nûreddin Şerîbe), Kahire 1415/1994, s. 451-452; Makrîzî, *el-Hıta'* (nşr. Muhammed Zeynühum - Mediha eş-Şerkâvî), Kahire 1998, IV, 200-205; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. M. Ali Avnî), Dimaşk 2006, I, 59; Lutfî, *Târîh*, I, 286; M. Ermin Zekî, *Hulâşatü târihi'l-Kürd ve Kürdistân* (trc. M. Ali Avnî), Kahire 1939, s. 174; M. Raûf Tevekkülî, *Târîh-i Taşavvuf der Kürdistân*, Tahran 1360 hş., s. 18; Abdülkerîm b. Muhammed el-Müderis, *'Ulemâ'ünâ fi hîdmeti'l-ilm ve'd-dîn* (nşr. M. Ali Karadâğî), Bağdad 1403/1983, s. 185-188; Abdurrahman Qasımlo, *İran Kürdistanı*, İstanbul 1991, s. 11; Şâkir Mustafa, *Meus'atü düveli'l-âlemi'l-İslâmî ve ricâlihâ*, Beyrut 1993, II, 801; Müfid Yüksel, *Kürdistân'da Değişim Süreci*, İstanbul 1993, s. 50-68; a.mlf., "Medresetü'z-Zehrâ Projesini Bugünden Okumak", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* (ed. Fikret Gedikli), Muş 2013, II, 189-213; Ahmed Akgündüz - Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999, s. 139 vd.; B. Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya and the Khalidiyya in Istanbul in the Early Nineteenth Century", *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, İstanbul 2001, s. 105; M. Zekî Bervârî, *el-Kürd ve'd-devletü'l-Ösmâniyye*, Dimaşk 2009, s. 94-97; M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, İstanbul 2009, tür.yer.; Terife Ahmed Osman Berzencî, *İshâmâtü'l-ulemâ'i'l-Ekrâd fi binâ'i'l-hağâreti'l-İslâmîyye hilâle'l-karneyni's-sâbi' ve's-sâmin el-hicriyyeyn*, Beyrut 2010, s. 95; Ahmed Abdülazîz Mahmûd, *Enmâtu sülûkiyyeti's-şahşîyyeti'l-Kürdiyye*, Erbil 2010, s. 122;

Adalet Çakır, *Mehmed Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-riyâzi'l-âliyye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, İstanbul 2012, I, 88; Nimetullah Arvas, "Arvas Medresesi ve Türkiye'deki Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi", *Medrese ve İlahiyat Kauşağında İslâmî İlimler: Uluslararası Sempozyum* (ed. İsmail Narin), Bingöl 2013, I, 213-244; İmran Çelik, "Geleneği Olan Medreseler ve Tarihî Kökenleri (Tillo ve Nurşin Örnekleri)", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* (ed. Fikret Gedikli), Muş 2013, II, 105-125; Musa K. Yılmaz, "Kürtlerde Din Eğitimi ve Medreseler", *Kürtler: Toplum, Din* (ed. Celil Abuzar), İstanbul 2015, II, 111-125.

İLHAN BARAN

3. Şiilik ve Alevilik. Kürtler'in büyük çoğunluğu Sünnî (Eş'arî-Şâfiî) olmakla birlikte Şiî, Kızılbaş/Alevî, Ehl-i Hak/Yârsânî ve Yezîdî Kürtler de bulunmaktadır. Şiî Kürtler ağırlıklı olarak günümüzde İran sınırları içinde kalan, Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın güney ve güneybatı uçlarına rastlayan bölgede bulunurlar. Özellikle Irak'ın Hânekin ve İran'ın Kirmanşah eyaletlerindeki Kürt nüfusun önemli bir kesimi Şiî-Ca'ferî'dir. Şiî Kürtler İran'da yaşayan Kürt nüfusu içinde azınlıkta kalmakta, bu nüfusun yaklaşık % 25'ini teşkil etmektedirler (Qasımlo, s. 11). İran'ın doğusunda ve kuzeydoğusunda yer alan Kuzey Horasan, Horasân-ı Razavî ve Gülistan eyaletlerinde de Şiî Kürtler yaşamaktadırlar.

Heterodoks karakterli dinî bir fırka olan Kızılbaşlık/Alevilik daha çok Türkmenler tarafından benimsenmiştir. Nitekim Safevî Devleti'nin kurucu unsurları olan Kızılbaş oymaklarının büyük bir kısmı Türkmen'dir. Ancak günümüzde mevcut Alevî Kürtler'in yanı sıra Hınıslı ve Çemişgezekli gibi Kürt kökenli Safevî taraftarı Alevî/Kızılbaş aşiretlerin varlığı (Sümer, s. 43-56) Alevî Kürtler olgusunun tarihî bir arka planı bulunduğunu göstermektedir. Baştan beri Safevîler'i destekleyen Hınıslı ve Çemişgezekli Kürt aşiretlerinin XVI. yüzyılda bugünkü Tahran'ın güneyinde yaşadıkları ve daha sonra Özbek saldırılarına karşı İran'ın kuzeydoğu sınırını korumak üzere I. Şah Abbas tarafından Horasan'a gönderildikleri bilinmektedir. Minorsky bunların sayısının 15.000 civarında olduğunu söyler (*EP* [İng.], V, 457). Alevî Kürtler'in büyük bir kısmı Zazaca konuşmaktadır. Yapılan araştırmalar Siverek, Erzincan ve Varto üçgeninde yaşayan Zazalar'ın azımsanamayacak bir kısmının Alevî olduğunu göstermektedir (*EP* [İng.], XI, 491). Bununla birlikte Kurmancca konuşan Alevî Kürtler de mevcuttur.

Andrews'in 1989'da yayımlanan alan araştırmasına göre, Türkiye'deki Kürt

Alevîler'in Bingöl (özellikle Karlıova ve Kiğı ilçeleri), Tunceli, Erzincan, Sivas, Yozgat, Elazığ, Malatya, Kahramanmaraş (özellikle Elbistan ve Pazarcık), Kayseri (Pınarbaşı, Sarız, Tomarza ilçeleri) ve Çorum'da (Alaca) birbirine uzak olmayan köylerde yaşadıkları; Adıyaman, Gaziantep, Hatay, Kırşehir, Nevşehir, Samsun ve Tokat illerinde ise dağınık gruplar halinde buldukları ifade edilmektedir (*Türkiye'de Etnik Gruplar*, s. 161-162). Martin van Bruinessen, ister Zazaca ister Kurmancca konuşsun bütün Kürt Alevîler'in merkezinin Dersim (Tunceli, Erzincan'ın Kemah ve Tercan ilçeleriyle Bingöl'ün Kiğı ilçesi) olduğunu söylemektedir (*Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 88). Erdal Gezik ise Alevî aşiret mensuplarının genel yerleşim yerlerini Dersim, Erzincan, Bingöl, Sivas, Malatya, Maraş, Erzurum ve Muş olarak vermektedir (*Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar*, s. 27). Alevilik/Kızılbaşlık'tan yapısal olarak bazı farklılıklar arzeden Bektaşılığın Kürtler arasında yayıldığı pek söylenemez. Her ne kadar Hacı Bektaş'ın *Velâyetnâme*'sinde onun Anadolu'ya gelmeden önce Kürdistan'a uğrayıp ilk müridlerini oradan edindiği kaydedilse de (s. 166) günümüzde Bektaşî Kürtler olgusundan bahsetmek güçtür.

BİBLİYOGRAFYA :

Hacı Bektaş, *Velâyetnâme* (haz. Hamiye Duran), Ankara 2007, s. 166; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1930, IV, 58; Abdurrahman Qasımlo, *İran Kürdistanı*, İstanbul 1991, s. 11; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 43-56; P. A. Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar* (trc. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul 1992, s. 72, 96, 161-174; Kelifullah-ı Tevhîdî, *Hareket-i Târîhi-yi Kürd be Horasân*, Meşhed, 1371/1992, I, 25; I. Mélikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe* (trc. Turan Alptekin), İstanbul 1999; a.mlf., *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik, Bektaşilik Araştırmaları* (trc. Turan Alptekin), İstanbul 2009, s. 26, 33-35, 51; M. van Bruinessen, "Alevî Kürtlerin Kimliği Üzerine Tartışma: Aslını İnkâr Eden Haramzadedir", *Kürtlük, Türklük, Alevilik* (trc. Özgür Gökmen), İstanbul 2000, s. 88; a.mlf., *Ağa, Şeyh, Devlet* (trc. Remziye Arslan), İstanbul 2003; Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 2001, tür.yer.; W. Floor, *Safavid Government Institutions*, Costa Mesa 2001, s. 58; Cemal Şener, *Alevilerin Etnik Kimliği: Aleviler Kürt mü? Türk mü?*, İstanbul 2002, tür.yer.; Erdal Gezik, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevî Kürtler*, İstanbul 2012; V. Minorsky, "Kurds, Kürdistan", *EP* (İng.), V, 449-464; L. Paul, "Zâzâ", a.e., XI, 491-492.

DOĞAN KAPLAN

4. Ehl-i Hak (Yârsânîlik). Farslar ve Âzerî Türkleri arasında müntesipleri bulunduğu